

ERICH WASMANN S. J.

door H. J. J. Terhal

V. VOORDRACHTEN.

Luxemburg.

Wanneer men de jaargangen van de biologische periodieken van rondom 1900 doorbladt, zal men ervaren, dat het debat over de evolutietheorie in deze jaren een bijzonder levendig karakter droeg.

Was door het werk van *Hugo de Vries* het vraagstuk der erfelijke veranderlijkheid in de opeenvolgende generaties, — een kernpunt in het gehele evolutieprobleem —, in een nieuw stadium gekomen, de betekenis van „aanpassing” en „selectie”, de vraag naar de een- of meerstammigheid van de ontwikkelingsgeschiedenis en de wetenschappelijke motivering ener stamgeschiedenis van het menselijke lichaam, waren nog steeds zeer omstreden wetenschappelijke onderwerpen.

Wel scheen in meer populaire werken echter het evolutievraagstuk een „afgeronde” en „be-wezen” zaak. Zo wist de kunstzinnige zoöloog *Ernst Haeckel*,¹⁾ met zijn generaliserende stamrijen en monistische levensbeschouwingen, vele Duitse intellectuelen voor zijn ideeën te winnen. *Wilhelm Bölsche* vulgariseerde deze beschouwingen in talrijke werken, waarvan een titel als: „Van bacil tot aapmens”, reeds voor zich zelf sprak. Zij werden door een groot gedeelte van de brede massa met geestdrift opgenomen. In deze progressieve geestesontwikkeling werd aan de conservatieve dragers van de christelijke levensbeschouwing, met haar eeuwenoude overtuigingen omtrent godsbestaan, schepping en onsterfelijkheid, al gauw een „dogma-binding”, een gebrek aan vrijheid van denken toegeschreven. In werkelijkheid werd het christelijk wereldbeeld bedreigd door beschouwingen, die — tegen een achtergrond van wetenschappelijke biologische theorieën —, toch vaak verre de grenzen van het natuurwetenschappelijk bewijsbare overschreden.

De heftige polemieken, culminerende in het „Debat in Berlijn”, waarin de zoöloog en apologet *Wasmann* in het eerste tiental jaren van deze eeuw betrokken werd, schijnen, — nu de kruitdamp geheel verdwenen is —, toch van grote waarde te zijn geweest.

Wasmann's optreden, heeft er, — voor-

al ook binnen de kringen van katholieken —, zeer veel toe bijgedragen, dat de scherpe kanten van het evolutievraagstuk thans geheel zijn afgesleten.

Vrijgekomen van het veldbiologische werk rondom *Exaten*, concentreerde *Wasmann*'s aandacht zich in het rustige „Bellevue” vooral op de ontwikkelingsgeschiedenis van zijn mieren-gasten. Zijn belangrijke publicatie: „Giebt es thatsächlich Arten, die heute noch in der Stammesentwicklung begriffen sind?”, die in 1901 in het „Biol. Centralblatt”²⁾ verscheen, kan men als een eerste positieve stellingname in de strijd om het evolutievraagstuk beschouwen.

De biologische verschijnselen uit zijn wetenschappelijk arbeidsterrein, de mieren- en termietengasten, hadden hem meer en meer tot de overtuiging gebracht, dat hij „die Descendenztheorie als die beste Erklärung der Thatsachen” moest aanvaarden, „ohne der man hier nicht fertig wird”.

„Aber”, zo liet hij hier ook volgen, „wie ich es als denkender Naturforscher für unabweisbar halte, die Descendenztheorie so weit anzuerkennen als sie sachlich begründet ist, so müsste ich es doch für völlig verfehlt halten, ihr auch dort unbedingt beizupflichten, wo sie nicht bewiesen ist. Ihre sachliche Begründung wird nun aber um so schwächer, um je höhere Abteilungen des Tierreichs es sich handelt; dort werden die Wahrscheinlichkeiten vielfach zu leeren Möglichkeiten”.

Wellich zou, naar *Wasmann*'s mening, zijn onderzoek er toe kunnen bijdragen, „die Ansicht zu befestigen, dass die Entwicklungstheorie ebensowenig mehr als „Wauwau” für einen konservativ gesinnten Naturforscher gelten darf, wie sie anderseits nicht als Spielball für phantastische Hypothesenmacherei dienen soll, deren Zweck vielfach nur die Bekämpfung der von ihren Gegnern völlig missverstanden und zu einem Zerrbilde verunstalteten theistischen Weltanschauung ist”.

Deze stellingname in het meest omstreden vraagstuk van zijn tijd bracht voor *Wasmann* de consequentie mee van een uitgebreide voorlichting van de Duitse katholieken omtrent omvang en draagwijdte van de moderne biologische theorieën.

In de jaren 1902 en 1903 volgden dan ook korte of langere reizen voor het houden van voordrachten in Düsseldorf, Mannheim en tal

van andere Duitse steden. Zij wisselden af met weken van een rustig verblijf in Luxemburg, waar hij werkte aan kleinere publicaties, maar waar vooral het grote werk: „Die moderne Biologie und die Entwicklungstheorie” werd voorbereid, dat in 1904, kort voor het overlijden van Mevr. W a s m a n n, van de persen verscheen³⁾ en in verschillende vertalingen werd uitgegeven.

De aktiviteit van W a s m a n n had niet nagelaten ook onder zijn geloofsgenoten opzien te wekken. „Manche bisherigen Zweifler gingen mit W a s m a n n in das Lager der Anhänger des Entwicklungsgedankens über” schreef zijn confrater P. H. S c h m i t z.⁴⁾

W a s m a n n's stellingname, — speciaal ook zijn strikte beperking tot het wetenschappelijk bewijsbare en zijn verdediging van het theïstische wereldbeeld —, liet echter ook niet na reacties op te wekken. Titels als „Ein Jesuitenpater als Anhänger der Abstammungslehre” en „Kirchliche Abstammungslehre”, artikelen van K. E s c h e r i c h in de „Allgem. Zeitung”,⁵⁾ typeren de sfeer, waarin de polemieken zich ontwikkelden.

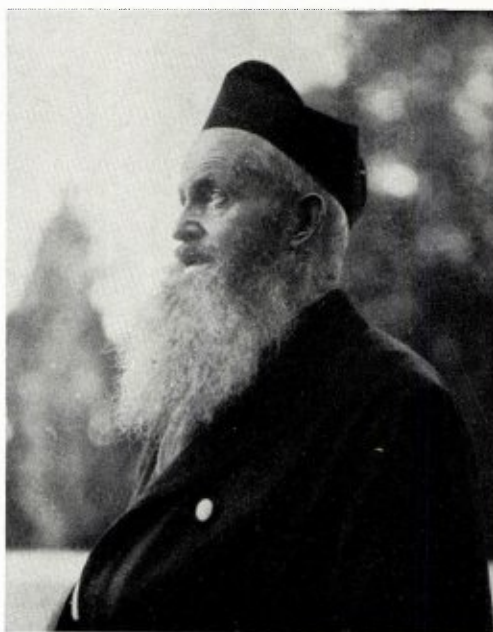
De strijd bereikte zijn hoogtepunt, nadat Prof. H a e c k e l in april 1905 in de „Berliner-Singakademie” een vijftal voordrachten gehouden had, waarbij hij herhaaldelijk verwees naar W a s m a n n's „Moderne Biologie” en het verschijnen van dit boek zelfs de aanleiding van zijn voordrachten noemde.

W a s m a n n voelde zich gedwongen in een „Offenen Brief an Herrn Prof. H a e c k e l” in de „Germania” en de „Kölnische Volkszeitung” van 2 mei 1905 zijn standpunt nogmaals duidelijk uiteen te zetten.

Debat in Berlijn.

Op 21 juli 1906 wendde „Konzertdirektion Jules Sachs”, die de voordrachten van H a e c k e l in Berlijn georganiseerd had, zich schriftelijk tot „Pater Prof. W a s m a n, Schriftsteller und Naturforscher” met de uitnodiging om, tegen een honorarium van 300 mark, een voordracht of „wetenschappelijk debat” in Berlijn te houden, omdat het de „wetenschappelijke” kringen in Berlijn nu ook zeker zou interesseren W a s m a n n zelf te horen.

De brief bleef onbeantwoord. „Hoe wenselijk het ook is”, zo adviseerde confrater Pater Z o r e l l uit Berlijn aan W a s m a n n, „dat U hier tegen H a e c k e l zou spreken, U moet er



WASMANN OP MIDDELBARE LEEFTIJD

zich toch niet toe lenen als een reclameheld op een toneel de beurs van een theaterdirecteur te spekken. Er zal zich wel een andere gelegenheid voordoen.” En in november 1906 nodigde Kapelaan Dr C. S o m e r s, belast met de Maria-Congregatie voor Katholieke academici in Berlijn, W a s m a n n uit tot een drietal voordrachten voor Katholieke studenten. W a s m a n n aanvaardde deze uitnodiging en drong er zelfs op aan, deze voordrachten een meer openbaar karakter te geven en een bebat eraan te verbinden. In deze verhouding wilde het bestuur van de congregatie zich niet met de organisatie belasten, maar vond wel een van zijn bestuursleden, Dr H e i n e m a n n, bereid zich persoonlijk hiervoor te spannen. H e i n e m a n n trad in verbinding met enige Berlijnse hoogleraren, o.a. met Prof. W a l d e y e r, Prof. K n y en Prof. P l a t e, die bereid waren de aankondiging mede te ondertekenen, waarbij P l a t e echter de voorwaarde stelde, dat ook inderdaad na de voordrachten een openbaar debat zou volgen.

Pater S c h a e f f e r, die als oud-studieprefect van Erich W a s m a n n in Feldkirch wel meende zijn oud-leerling een vingerwijzing te mogen geven, zond op 1 febr. 1907 vanuit Berlijn de raad, toch vooral een „belachelijk maken”

van tegenstanders in de voordrachten achterwege te laten, hetgeen na de voordrachten van W a s m a n n in München nog al wat kwaad bloed had gezet. Tevens waarschuwde hij voor het debat, waarbij „de heren alles zullen aanwenden om de bekende concessie omtrent de dierlijke herkomst van het menselijke lichaam los te krijgen”.

Men moet de grootste bewondering hebben voor de moed, waarmee W a s m a n n de reis naar Berlijn aanvaardde en zich begaf in een situatie, die waarschijnlijk geen van zijn tegenstanders zou hebben aangedurfd.

Een gedeelte der Berlijnse pers begon reeds vóór de voordrachten met een campagne. Zo verwelkomde de „Vossische Zeitung” in haar editie van 12 februari 1907, de dag voor de eerste voordracht, W a s m a n n als een „ijverig en welbespraakt agitator der Jezuïeten”, als een „Jezuïetentelg”, „voor wie de wetenschap als uithangbord dienst deed en wiens doel het slechts was voor zijn orde propaganda te maken”.

De drie voordrachten over het ontwikkelingsvraagstuk op 13, 14 en 17 februari stonden op een zeer hoog niveau. „De ontwikkelingsleer was een zuiver natuurwetenschappelijke theorie, waarover evenveel zekerheid was als er feitelijke bewijzen waren; zij tastte het theïstische wereldbeeld in geen enkel opzicht aan; voor een ontwikkelingsgeschiedenis van het menselijk lichaam waren niet voldoende bewijzen aanwezig” zo kan men, wel al te kort, de inhoud van W a s m a n n's voordrachten weergeven.

Prof. H. P o t o n i é, die „persönlich im prinzipiellsten Gegensatz zu P. W a s m a n n”⁶⁾ stond, schreef toch van een „so glänzender Weise”, waarop W a s m a n n zijn standpunt verdedigde. Maar gedurende geheel de week der voordrachten verschenen in alle Duitse bladen, vooral in die van de rijkshoofdstad, verslagen met heftige commentaren van voor- en tegenstanders. Het publiek in de „Oberlichtsaal der Philharmonie”, dat voor de katholieke „Germania” natuurlijk bestond uit de „vooraanstaande” vertegenwoordigers van clerus, parlement en het maatschappelijke leven, werd door de „Vossische Zeitung” voorzien van „Zentrumpsychonomieën”, die het onmiskenbaar Münsterse dialect spraken. De jeugdige bezoekers van de voordrachten waren voor „Germania” studenten van de Universiteit, voor „Tante Voss” echter „jongelingen met melkbaarden.

rijkelijk veel jonge meisjes en vrome zusters”. Het wetenschappelijk niveau werd doorkruist met religieuze en anti-religieuze sentimenten en het openbaar debat, dat op maandag 18 februari 1907 in de grote zaal van de „Zoölogischen Garten” voor een 2000 personen tellend publiek zou plaats vinden, had reeds voor de aanvang geheel tegen de bedoelingen van W a s m a n n en het merendeel zijner opponenten, een belangrijk deel van zijn betekenis verloren. Onder voorzitterschap van Prof. W a l d e y e r kwam een lange rij van 11 sprekers van half negen tot half twaalf in het geweer, waarvan verschillende zich hielden aan een biologische of wijsgerige argumentatie, enkele anderen echter de persoonlijke binding van W a s m a n n met de Kerk in hun beschouwingen betrokken. Het pijnlijkste was wel het optreden van de graaf v. Hoensbroech, een ex-Jezuïet, die nog met W a s m a n n in Exaten gestudeerd had en die met boekwerken als „Das kanonische Recht” en „Index der verbotenen Bücher” in de armen het spreekgestoelte betrad.

W a s m a n n moest zich om half twaalf in de avond, na de drie uren lange argumentatie van zijn tegenstanders, wegens het late uur met een korte antwoordrede van 30 minuten tevreden stellen.

De niet-katholieke „Deutsche Tageszeitung” schreef de volgende morgen: „Sieht man von Prof. P l a t e a b, ... so erschienen die einzelnen Diskussionsredner, an P. W a s m a n n gemessen, fast wie Zwerge, und der leise Spott, mit dem der Vortragende ihnen nachher antwortete, wäre im Munde eines andern Referenten wahrscheinlich zur beissenden satire geworden.

Nog maandenlang werd het debat in Berlijn in dag-, week- en maandbladen besproken. Meer dan 500 artikelen en drie vrij omvangrijke geschriften⁷⁾ werden door voor- en tegenstanders aan deze „Redeschlacht vom 18 Februar 1907” gewijd.

* * *

Van enige rust in het Luxemburgse „Bellevue” na de reis naar Berlijn kon niets meer komen. Het intermezzo in de rijkshoofdstad had W a s m a n n bekend gemaakt in alle lagen van de katholieke Duitse bevolking. Er volgden jaren van voortdurend reizen, voor het houden van voordrachten in het gehele Duitse spraakgebied.

De „Ameisenpater” was een begrip geworden; zijn optreden in woord en geschrift werkte

verhelderend binnen de kringen van Duitse katholieken; zijn strijdvaardige houding liet niet na indruk te maken op de Duitse katholieke jeugd. Verschillende kandidaten voor de Sociëteit van Jezus bleken door Wasmann's figuur te zijn aangetrokken en enkele zijner jonge confraters hebben zonder twijfel hun interesse voor de biologische wetenschappen aan hem te danken.

De populariteit, mede ook de aard van het onderwerp, dat hem in woord en geschrift bezig hield, had ook een schaduwzijde. Geruchten over een conflictsituatie met zijn geestelijke overheid⁸⁾, bleven de diep religieuze man niet bespaard. Bij voortdurend bleef echter het grootste gedeelte van zijn tijd gewijd aan onderzoek op zijn specialistisch arbeidsveld, de mieren, termieten en hun gasten. In Luxemburg was het vooral de studie naar de herkomst van het slavernij-instinct bij de mieren, die hem jarenlang bezig hield. De drukke werkzaamheden aan deze studie, de publicaties, de correspondentie en de voordrachten, maakten hulp noodzakelijk voor het praepareren en verzorgen van de steeds groeiende collectie, waartoe zijn oudleraar uit Feldkirch, Pater Heinrich Klene werd uitgenodigd en bereid gevonden.

Literatuur:

- 1) o.a. Haeckel, E. „Die Welträtsel“; 1e dr. 1899, 14e dr. 1928.
- 2) Biol. Zentralbl., Bd. XXI.
- 3) Freiburg i. Br.; 1e dr. 1904; 3e dr. 1906.
- 4) Schmitz, S.J., H. „Nachruf statt Vorwort“ in P. E. Wasmann S.J. „Die Ameisen, die Termiten und ihre Gäste“, Regensburg, 1934.
- 5) Beilage z. Allgem. Zeit., München. 1902, nr. 102 en 1905, nrs. 34 en 35.
- 6) Potonié, H. Naturwissensch. Wochenschr. 1907, nr. 10.
- 7) Burdinski, „Der Kampf um die Weltanschauung in Berlin“, 1907.
Plate, L. „Ultramontane Weltanschauung und moderne Lebenskunde, Orthodoxie und Monismus“, Jena, 1907.
Wasmann, S.J., E. „Der Kampf um das Entwicklungsproblem in Berlin“, Freiburg in Br., 1907.
- 8) Stumper, R. „Deux grandes figures de la science des Insectes sociaux“. „Insectes Sociaux“, Tome I, no 4, 1954.

BOEKBESPREKING.

Mens en hond door Konrad Lorenz. Vertaling van Hans Warren. Uitg. Ploegsma, Amsterdam 1956. Geb. f 5.90.

Dit boek is de vrucht van jarenlange ervaring en studie. Daar de schrijver bijna alles zelf heeft beleefd en het waargenomen levendig en prettig weet te vertellen, is het geworden een boek, dat iedereen moet boeien. De interpretatie van de feiten is de bekende dierpsycholoog wel toevertrouwd. Het boek is natuurlijk op de eerste plaats geschreven voor hondenliefhebbers en daarom gebruikt schr. ook hun terminologie, die men nooit zo letterlijk moet nemen. Wanneer wij niet wisten, dat Lorenz steeds een scherpe grens trekt tussen mens en dier, zouden wij toch moeten aannemen, dat hij op blz. 72 en 73 die grens overschrijdt, wanneer hij een geval beschrijft van doelbewust veinzen van zijn hond. In het eerste hoofdstuk laat de schr. zijn gedachten gaan over de wijze, waarop de wilde stamvorm tot huisdier is geworden. Hij zegt niet dat het zo gebeurd is, maar het is toch zeer interessant de gedachtengang van de schrijver te volgen. Jakhals en wolf zijn de twee stamvormen, waarvan wij de karaktertrekken steeds terugvinden in de tegenwoordige hondenrassen. In de volgende hoofdstukken vindt men eigenlijk alles, wat er over een hond te zeggen valt. Zoals reeds boven gezegd is, een zeer boeiend boek voor jong en oud.

K.

Ons land 70 miljoen jaren geleden, door Dr J. H. F. Umbgrove. Uitg. Martinus Nijhoff, 's-Gravenhage. 1956. pp. 1—150, figs 1—94. Prijs geb. f 8.90.

Zoals de ondertitel „Levensschetsen uit de Krijtperiode“ al te kennen geeft, is het de hoofdropzet van de schrijver geweest de lezer een idee te geven van de dieren- en plantenwereld die ons land ten tijde van de Krijtzee bevolkte.

Het boek bestaat uit twee gedeelten.

Het eerste is bedoeld als inleiding in de geschiedenis der Geologie en een vertrouwd maken met de meest gangbare begrippen der Paleontologie. Een apart hoofdstuk gewijd aan onderwerpen die, te ver verwijderd van de voorgaande, onbesproken moesten blijven, maar toch noodzakelijk zijn voor een goed begrip van het volgende, dient als sluitstuk.

Wat in dit eerste gedeelte het meeste opvalt is de frisse stijl waarin het geschreven is. Verre van een droge opsomming van feiten en begrippen is het een boeiend, haast spannend geheel. Niet in het minst dragen daartoe bij de korte titels der paragrafen, die zeer intrigerend werken, zodat men onwillekeurig tot lezen wordt gedwongen. En voor men het weet is men ingewijde, althans voldoende om het vakjargon, waarmee nu eenmaal iedere wetenschap belast is, te verstaan en de schrijver in het tweede gedeelte te kunnen volgen.

Dit tweede gedeelte, getiteld „Enige Levensschetsen“, is uiterst actueel. Nu tegenwoordig ecologische problemen zo'n grote rol spelen bij paleontologisch en